

Kritiek is legitiem als ze werkt

Interview met Willem Schinkel over de rol van kunst en kunstkritiek



Affiche Wunderbaum, *The new forest*.
Fotografie: Jaap Scheeren

Kunst engageert zich met thema's als racisme en globalisering en verbeeldt alternatieve levensvormen. Zij draagt bij aan het democratisch gehalte van de samenleving. In het verlengde hiervan opereert kunstkritiek. Deze heeft effect als ze tot discussie leidt.

Onlangs benoemde u in deel 2 van de debatreeks *Onvermijdelijke gesprekken*¹ het scherp houden van de democratie als een fundamentele opgave voor kunst. Hoe gaat dat in zijn werk?

Het is niet zo dat kunst dat per se en altijd doet. Het is wel een sfeer van waaruit dat met regelmaat kan gebeuren. Kunst kan ons laten zien dat er alternatieven zijn voor onze wereld, dat de werkelijkheid rijker is dan dat wat we nu hebben. Een voorbeeld waar ik bij betrokken was, is het theatergezelschap Wunderbaum. In de voorstellingenreeks *The new forest* gingen zij op zoek naar alternatieven voor onze huidige samenlevingsvormen. In de beeldende kunst kun je denken aan het nieuwe engagement dat op elke biënnale en documenta duidelijk wordt: beeldende kunst engageert zich met thema's als racisme, globalisering, geweld, en zet primair



Willem Schinkel, socioloog en filosoof aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en vicevoorzitter van De Jonge Akademie van de KNAW. Fotografie: Evelien Kums

aan tot verruiming van onze verbeelding van zulke thema's. Kunstenaars kunnen laten zien dat onze systemen niet de enige mogelijke (of zelfs noodzakelijke) opties zijn. Ik noem dat het irriteren van het systeem. In het licht van het dominante maar contingente idee dat er geen alternatieven zijn voor de fundamentele manier waarop onze economie en politiek georganiseerd zijn, is het bijvoorbeeld interessant te zien hoe kunstenaars juist wel alternatieve levensvormen verbeelden, of hoe ze het geweld vormgeven dat uitgaat van die dominante organisatievorm.

Is die verbeelding van alternatieven iets van alle tijden?

Het hele idee dat kunst tegendraads zou moeten zijn, is een modernistisch concept. Het hangt samen met de ontwikkeling van het

idee dat kunst autonoom zou (moeten) zijn. Autonome kunst kan zich niet met economisch nut of politieke en ideologische doelen verbinden. Zelfs esthetiek is een te beperkend criterium voor een activiteit die autonomie claimt, die vervolgens in belangrijke mate negatief wordt gedefinieerd, als het vermogen met het bestaande te breken. De paradox is dat in die kritiek op het bestaande juist een sociale functie van de kunst wordt erkend. Kunst bevraagt de waarden en normen, maar blijft daarbij altijd binnen de norm dat ze waarden en normen dient te bevragen.

Bedoelt u daarmee dat de kunst in feite onderdeel is van het systeem dat zij bevraagt?

Veel van de kritische waarden in de kunst en cultuur in het algemeen zijn inderdaad onderdeel geworden van de cultuur van het →

hedendaags kapitalisme. Kritische antisysteemwaarden als creativiteit, innovativiteit, authenticiteit, autonomie, flexibiliteit en ook kritiek zelf zijn onderdeel van het dominante vocabulaire. Ze zijn opgenomen in het cultureel vocabulaire van een kapitalisme dat behoefte had aan minder starre normen. Het conservatisme vlak na de Tweede Wereldoorlog betekende een rem op de ontwikkeling van een consumptie-maatschappij en gaf de mens een te rigide rolverdeling. Cultureel conservatisme is weinig compatibel met het idee van de mens als consument en zelfs als eenmansbedrijf: een flexibele eenheid van arbeid. Een postfordistisch kapitalisme dat op flexibiliteit, circulatie en creatief en cognitief kapitaal draait, is zo symbiotisch samengegaan met een cultuurkritiek op een eerder, ouderwets industrieel en fordistisch kapitalismemodel. Wat is de flexibele culturele zzp'er anders dan de veralgemenisering van de autonome kunstenaar?

Dit zou erop duiden dat kunst centraler in de samenleving is gaan staan. Toch wordt kunst vaak als een activiteit in de marge gezien.

Als kunst gemarginaliseerd wordt, dan past dat haar – het gaat dan met name om de ‘hoge’ kunst, wat geen verouderd concept is. Het is voor de kunst al meer dan een eeuw uitermate productief geweest om over marginalisering te klagen, terwijl tegelijkertijd inspiratie uit die marge gehaald werd. De kunstsociologe Nathalie Heinich liet zien hoe in de tweede helft van de 19de eeuw de mentaliteit van de bohémien gecultiveerd werd onder kunstenaars als Murger, Balzac, Cladel en Champfleury. Ze beschrijft hoe later, bijvoorbeeld bij Zola, de exceptionele singulariteit van de kunstenaar genormaliseerd wordt (Heinich 2005). Iets van die uitzondering, van de marge, blijft aanwezig in de hedendaagse evocatie ‘kunst’. Kunst wíl vaak gemarginaliseerd worden. Wat is het alternatief? Onderdeel

van de heersende dominantie zijn? De paradox is dat kunst, juist in haar ‘marginalisering’, een specifieke rol speelt in de dominante orde. Wellicht heeft de tegenwoordige verwevenheid van kunst met het kapitaal wel tot gevolg dat kunst nog te wéinig wordt gemarginaliseerd. Kunst die werkelijk in de marge bestaat, is vaak van niet-westerse kunstenaars. Hoewel velen zeer succesvol zijn, wordt niet zelden gedaan alsof niet-westerse kunstenaars zich vooral met hun lokale context moeten bezighouden. Zo klaagde de Argentijnse kunstenaar Sebastián López dat hij zich kennelijk diende te beperken, in tegenstelling tot de westerse kunstenaar. Het universele is voor het Westen, het particuliere voor de ander. De westerse kunst gedijt paradoxaal genoeg bij een performance van marginalisering, terwijl ze tegelijk die van veel niet-westerse kunst in stand houdt. Het equivalent van institutioneel racisme, of sterker: de continuering van cultureel imperialisme. Kunsthistorici hebben zich de vraag gesteld ‘Is art history global?’ (Elkins 2007). Het antwoord, bijvoorbeeld van kunsthistorici uit Japan, is een klinkend ‘nee’.

Om terug te komen op de performance van marginalisering van kunst in onze Nederlandse context: kunst heeft de afgelopen tien jaar niet aan status ingeboet. Juist de populistische kritiek op de kunst laat dat zien. Dat betekent niet dat die kritiek niet problematisch kan zijn. De kunst is immers in veel opzichten een slachtoffer van populistische kritiek en bezuinigingsmaatregelen. Maar dát ze als mikpunt gekozen wordt, toont aan dat haar symbolische status groot is. Dat rechtvaardigt die kritiek overigens geenszins.

De waarde van kunst wordt steeds meer gemeten naar het rendement ervan bij het oplossen van maatschappelijke vraagstukken (van problemen in de gezondheidszorg tot het opleuken van winkelstraten). Hierdoor verliest de kunst haar autonomie. Is dit op termijn een gevaar voor de democratie?

De vraag is eerder of kunst ook blijft bijdragen aan een verbeelding voorbij het bestaande. Succesvolle kunst wordt onherroepelijk opgenomen in een bestaande orde, en het radicaal democratisch nut van kunst moet niet overdreven worden. Dat geldt overigens ook

De kritische functie van kunst is, paradoxaal genoeg, systeemhandhaving

voor wetenschap en religie. Het is kenmerkend voor een moderne maatschappij dat die graag tegen zichzelf indenkt. Dat levert stuurcapaciteit op, en uiteindelijk systeemhandhaving. Het bestaande systeem kan zich middels kritiek aanpassen en zo handhaven. De kritische functie van kunst is dus, paradoxaal genoeg, systeemhandhaving. Maar verkeren we nog wel in zo'n moderne conditie? Is het sociale systeem niet verward, is het nog wel gericht op het optuigen van alternatieven voor zichzelf? Als dat niet het geval is, zijn kunst en wetenschap in zekere zin in gevaar, maar vooral omdat de democratie in gevaar komt wanneer het zoeken naar alternatieven uitgeput is, niet andersom. Daarnaast is de vraag of kunstenaars het nog belangwekkend vinden om in termen van kritiek en alternatieven te denken. Kunstenaars als Daan Roosegaarde lijken eerder aan te sluiten bij wat Morozov wel 'solutionisme' heeft genoemd, een technologische manier om problemen op te lossen (Morozov 2013). Of kunst daarbij in gevaar komt, kan ik niet beoordelen, want het is voor mij als buitenstaander evident dat er strijd bestaat over wat de kunst behoort te zijn en te doen. Blijven 'autonomie' en 'kritiek' relevant, of worden 'problemen oplossen' en 'pragmatisme' dominant?

Als de rol van kunst is om de samenleving scherp te houden, zou je de rol van de kunstcriticus kunnen omschrijven als het scherp houden van de kunsten?

Kritiek is legitiem als ze werkt, dat wil niet zeggen als ze geaccepteerd wordt, maar als ze tot discussie leidt, tot herinterpretatie, tot ruzie. Dat is hoe kunstkritiek de autonomie van het kunstsysteem – dus niet van de kunst, maar van de kunstwereld – ondersteunt: door objecten van legitieme onenigheid te selecteren en af te bakenen. Als dat werkt, is daar een criterium voor kwaliteit in kritiek.

Op nieuwe media, zoals internet en sociale media, telt de subjectieve mening van iedereen, ook van niet-experts. Is dit een bedreiging voor de kunstkritiek?

Vooralsnog acht ik niet aangetoond dat mensen werkelijk een afkeer hebben van gezaghebbende posities of meningen omdat ze zelf beschikken over media voor meningsvorming.

Goede kunstkritiek onderscheidt zich door het vermogen te kunnen contextualiseren, en dat vergt specialistische kennis. Voor zover die (h)erkend wordt op nieuwe fora, lijkt me dat geen probleem. De vraag is overigens over welke kunst we het hebben. De meer exclusieve, hedendaagse kunst lijkt niet te lijden onder online media, maar er juist volledig mee verweven te zijn, althans in de sociale organisatie van dat type kunstproductie. En de meer grootschalige productie was waarschijnlijk altijd al minder afhankelijk van kritische autoriteit.

Ik denk dat de invloed van nieuwe media uitermate positief is, omdat, in tegenstelling tot traditionele media, een pluriform geheel aan stemmen gehoord kan worden. In Nederland is de publieke omroep een farce. Die zou grondig gedemocratiseerd moeten worden in die zin dat momenteel vrijwel alleen dominante posities aan bod komen. Een democratische functie ligt in de pluraliteit, maar die wordt door kijkcijferlogica's tegengegaan. Dat zij zo, maar de strijd voor democratisering, voor verbeelding van alternatieve posities, moet zowel op oude als op nieuwe media gevoerd worden. Gezien de staat van de democratische taakopvatting van de oude media, kan ik alleen maar blij zijn met alternatieve media. ●

Literatuur

- Elkins, J. (ed.) (2007) *Is art history global?* New York/Londen: Routledge.
- Heinich, N. (2005) *L'élite artiste: excellence et singularité en régime démocratique.* Parijs: Gallimard.
- Morozov, E. (2013) *To save everything, click here: the folly of technological solutionism.* New York: PublicAffairs.

Noten

- 1 In het theaterseizoen 2015/2016 organiseren Frascati Theater, Vlaams Cultuurhuis De Brakke Grond, *NRC Handelsblad* en de Boekmanstichting vier onvermijdelijke gesprekken over theater en de wereld. In deel 2 van de reeks op 9 november 2015 ging moderator Ann Demeester met de gasten Dries Verhoeven, Anna Tilroe en Willem Schinkel in gesprek over de 'onmaat' die kunst ten opzichte van de codes van de samenleving kan representeren.